

752

3723p

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ГЛАДИШ МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 37.062:371.7 – 056.26:378.18

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ
З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В УМОВАХ
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2013

9887

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Міщик Людмила Іванівна,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
завідувач кафедри загальної і соціальної
педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Штифурак Віра Євгенівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
професор кафедри психології;

кандидат педагогічних наук, доцент
Мирошніченко Наталія Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут соціальної роботи та управління,
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться «23» грудня 2013 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «22» листопада 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Державна політика України в галузі освіти спрямована на гарантування та забезпечення одного з конституційних прав людини – права на здобуття якісної освіти. При цьому простежується тенденція значного зростання кількості молодих людей з обмеженими можливостями, які здобули або здобувають вищу освіту, що позитивно впливає на становлення нашої країни як демократичної європейської держави. Успішне вирішення даної проблеми значною мірою залежить від того, як швидко та інтенсивно відбудуться процеси адаптації, з одного боку, системи освіти до вимог і змін у суспільстві, з іншого – студентів з обмеженими можливостями до навчального процесу у вищому закладі освіти, до сучасних трансформацій освітнього середовища.

Актуальність даного положення знаходить відображення в державних документах, зокрема, у Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Національній доктрині розвитку освіти України, підтверджено фактом ратифікації Україною у 2010 році Конвенції ООН «Про права людей з інвалідністю» та Концепції розвитку інклюзивної освіти (затвержені наказом МОН України від 01.10.2010 № 912).

Соціальну адаптацію як пристосування індивіда до реальних умов середовища, до ролевих функцій, соціальних норм, до соціальних груп і соціальних організацій, соціальних інститутів, що виступають як середовище життєдіяльності, досліджували О. Безпалько, А. Капська, М. Лукашевич, Л. Міщик, Д. Ольшанський, М. Чайковський та ін.

Помітне місце в дослідженнях порушеної проблеми посідають праці, присвячені механізмам адаптації в процесі соціалізації студентської молоді, і тому вона розглядалась через призму соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору (С. Савченко); діагностики соціально-виховного процесу як умови соціалізації студента (Ж. Баб'як); визначення педагогічних умов соціалізації студентів у позанавчальній діяльності (Г. Овчаренко); соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки студентів (Г. Золотова); організації волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко); діяльності студентських волонтерських груп (Т. Лях); формування просоціальних особистісних смислів студентської молоді у позанавчальній діяльності (Н. Грищенко) та ін.

Проблеми адаптації студентів до навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти розглянуті в дослідженнях Л. Андрєєвої, Л. Булатової, О. Галуса, Н. Герасімової, В. Казміренко, Є. Научітеля та ін. Особливості адаптації студентів-першокурсників в умовах соціального середовища вищого навчального закладу розкривають Л. Дябел, В. Штифурак та ін.

Теоретико-методичні засади адаптації студентів з обмеженими можливостями розроблено в працях Ю. Богінської, І. Зверєвої, А. Капської, Т. Подобєдової, А. Шевцова, В. Семиченко, В. Фрицок, М. Чайковського та ін. Технологізація соціально-педагогічної роботи вищого навчального закладу за напрямом адаптації

студентів з обмеженими можливостями стала предметом досліджень С. Архипової, Р. Вайноли, Л. Завацької, Н. Заверико, С. Харченка та ін. Вивченню специфіки процесу навчання студентів з особливими потребами присвячено праці В. Засенко, К. Кольченко, П. Таланчука, М. Томчука, М. Шведа та ін.

Звернення до змісту, форм та методів роботи з молодими інвалідами в дисертаційних дослідженнях з соціальної педагогіки відбувалось в широкому проблемному полі: визначення теоретико-методологічних засад підтримки дітей з обмеженими можливостями (В. Тесленко); соціально-педагогічна робота з інвалідами в системі соціальних служб (І. Іванова); підготовка соціальних педагогів до інтеграції інвалідів в соціальне середовище (Г. Першко); інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в соціум (Н. Мирошніченко) тощо.

Проте проблема соціальної адаптації студентів, що мають різні види інвалідності, розкрита в дослідженнях останніх років не повною мірою. Зокрема, шляхи ефективності соціальної адаптації курсантів представлено Л. Штефан; адаптація студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу стала предметом дослідження О. Польовик.

Водночас вивчення проблеми соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями до умов середовища вищого навчального закладу та реальної практики дозволяють виокремити деякі *суперечності* між:

- об'єктивною суспільною і державною потребами в забезпеченні вищою освітою молоді з обмеженими можливостями і відсутністю сприятливого безбар'єрного середовища вищого навчального закладу;
- зростаючою потребою спеціальної підготовки викладачів і кураторів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями в інтегрованих академічних групах та відсутністю належного методичного забезпечення їхньої діяльності;
- необхідністю забезпечення сприятливого процесу соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу і відсутністю відповідних науково обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов.

Об'єктивна суспільна значущість проблеми інтеграції студентів з обмеженими можливостями в освітнє середовище; недостатній рівень теоретичної дослідженості проблеми соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями та її практичного впровадження у вищих навчальних закладах України зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Державного вищого навчального закладу Міністерства освіти і науки України «Запорізький національний університет» у рамках наукової теми: *«Психолого-педагогічне забезпечення підготовки фахівців для впровадження освітніх інновацій»* (№ ДР 0106U012657).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою ДВНЗ «Запорізький національний університет» (протокол № 4 від 20.12.2007 р.)

та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26.02.2008 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та впровадженні педагогічних умов забезпечення ефективної соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.

Відповідно до мети було визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати ступінь дослідженості проблеми адаптації студентів з обмеженими можливостями у педагогічній теорії та практичній діяльності вищих навчальних закладів України.
2. Розкрити сутність та визначити особливості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.
3. Обґрунтувати критерії, показники та виявити рівні соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.
4. Визначити педагогічні умови забезпечення соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями та експериментально перевірити ефективність їх упровадження в умовах вищого навчального закладу.

Об'єкт дослідження – соціальна адаптація студентів в умовах вищого навчального закладу.

Предмет дослідження – зміст, особливості та педагогічні умови соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.

Для виконання поставлених завдань дослідження використано комплекс методів дослідження, а саме: *теоретичні* – теоретичний аналіз, систематизація, порівняння, зіставлення, узагальнення наукової літератури – для визначення понятійно-категоріального апарату дослідження проблеми соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; метод структурно-функціонального аналізу теорії та практики соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями – для обґрунтування сутності педагогічних умов забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; *емпіричні* – діагностичні (опитування, ранжування, тестування, нарративні методики); обсерваційні (включене та опосередковане спостереження); метод незалежних експертних оцінок, аналіз результатів творчих робіт студентів – для визначення динаміки в соціально-педагогічній адаптації студентів з обмеженими можливостями; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) – для виявлення ефективності запропонованих педагогічних умов забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями та їх впровадження у вищих навчальних закладах України; методи *математичної статистики* (t-критерій Стьюдента і F-критерій Фішера) – для встановлення статистичної значущості результатів дослідження, їх кількісно-якісної інтерпретації.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: теорії сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, Е. Огнев'юк та ін.); взаємодії

людини та середовища у процесі соціалізації особистості (Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Ромм та ін.); адаптації особистості (Л. Виготський, О. Леонт'єв, І. Милославова, С. Рубінштейн та ін.); спеціальної педагогіки (В. Бондар, А. Колупасва, В. Синьов та ін.); соціально-педагогічної діяльності (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Мішдик, А. Рижанова, В. Штифурак та ін.); соціально-педагогічної роботи в умовах вищого навчального закладу (Р. Вайнола, О. Карпенко, С. Савченко, С. Харченко, Н. Чернуха та ін.); соціальної адаптації осіб з обмеженими можливостями (Ю. Богінська, П. Таланчук, В. Тесленко, М. Чайковський, А. Шевцов та ін.); положення щодо особистісно-орієнтованої освітньої парадигми (Г. Балл, І. Бех, А. Мудрик, Д. Пащенко, С. Сисоєва, С. Шандрук та ін.); про детермінанти студентського віку (Б. Анан'єв, Е. Еріксон, І. Кон, В. Лісовський, С. Савченко та ін.); про волонтерство як соціальний феномен (З. Бондаренко, А. Капська, Р. Лінч, Т. Лях, С. Маккарлі та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше теоретично обґрунтовано*: поняття «соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу»; педагогічні умови забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу (спрямування роботи вищого навчального закладу на створення безбар'єрного середовища, сприятливого для періоду соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; підвищення рівня професійної готовності педагогічного колективу до урахування специфіки навчально-виховної роботи в групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями; психолого-педагогічний супровід соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями з боку кураторів академічних груп; створення в академічних групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями, ситуації педагогічної взаємодії та конструктивного співробітництва на засадах толерантності та доброзичливості; організація роботи волонтерів з числа студентів по сприянню адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу); *окреслено* особливості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; *визначено* критерії (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-діяльнісний), їхні показники та описано рівні (достатній, середній, мінімальний) соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу;

- *уточнено і доповнено*: зміст поняття «соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями»; складові соціально-психологічного портрету студентів з обмеженими можливостями; фактори успішності соціально-педагогічної адаптації студентів до умов вищого навчального закладу;

- *подальшого розвитку* набули організаційні форми навчально-виховної роботи вищого навчального закладу зі створення безбар'єрного середовища, сприятливого для періоду соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями.

Практичне значення одержаних результатів полягає у: впровадженні у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів педагогічних умов

соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; розробці та апробації тренінгових програм з підготовки викладачів вищого навчального закладу до роботи із студентами з обмеженими можливостями «Адаптуємось до навчання» та волонтерів до супроводу студентів з обмеженими можливостями «Співпраця із студентами з обмеженими можливостями»; підготовці методичного забезпечення процесу соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями (методичні рекомендації, програми, тематика форм роботи).

Матеріали дисертації можуть бути використані для методичного забезпечення викладання навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Організація роботи волонтерських груп» та спецкурсів для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка»; у системі післядипломної педагогічної освіти та підвищення кваліфікації спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, організаторами соціально-виховної роботи вищих навчальних закладів, кураторами студентських груп.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів України IV рівня акредитації: Запорізького національного університету (акт № 01-09/1767 від 23.12.2009 р.); Класичного приватного університету м. Запоріжжя (акт № 141 від 01.02.2010 р.); Запорізького національного технічного університету (акт № 37-72/1487 від 29.04.2011 р.); Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка № 25 від 06.09.2013 р.) Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка (довідка № 1475 від 18.09.2013 р.).

Особистий висок здобувача. У статті, опублікованій у співавторстві з Л. Міщик, авторською є характеристика студентів з обмеженими можливостями; визначення факторів впливу соціально-педагогічної діяльності вищих навчальних закладах на адаптацію студентів з обмеженими можливостями.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було відображено в доповідях і повідомленнях на наукових, науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Професіоналізм педагога у контексті європейського вибору України» (Ялта, 2007), «Розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти у контексті Болонського процесу» (Ялта, 2008), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності» (Ніжин, 2010), «Теорія і практика актуальних наукових досліджень» (Люблін, 2013), «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність: здобутки двох десятиліть» (Київ - Івано-Франківськ, 2013); *всукраїнських* – «Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у вищому навчальному закладі: досвід, проблеми та перспективи» (Запоріжжя, 2007), «Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення» (Черкаси, 2008), «Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально-педагогічній роботі» (Черкаси, 2009), «Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів у третьому тисячолітті» (Запоріжжя, 2011); *університетських* – «Молода наука» (Запоріжжя, 2010), щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів Запорізького національного університету. Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки і психології та кафедри проблем керування і соціальної

педагогіки Запорізького національного університету, на засіданнях кафедри загальної і соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 14 наукових публікаціях (13 – одноосібних). З них: 6 статей у наукових фахових виданнях України (1 – у співавторстві), 1 стаття у зарубіжному збірнику, 2 тези доповідей та 5 статей у збірниках матеріалів конференцій. Загальний обсяг особистого доробку становить 21 друкований аркуш.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, із них – 178 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 295 найменувань, з них 8 іноземною мовою. Робота містить 9 таблиць на 5 сторінках, 15 рисунків на 5 сторінках та 10 додатків на 45 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, теоретико-методологічні засади дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження, наведено відомості про структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Науково-теоретичні засади дослідження адаптації студентів з обмеженими можливостями»* – охарактеризовано наукові підходи до проблеми адаптації студентів з обмеженими можливостями; представлено соціально-психологічний портрет студентів з обмеженими можливостями; виявлено особливості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; окреслено сутність поняття «соціально-педагогічна адаптація осіб з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу».

Адаптацію (за підходами М. Лукашевича, М. Ромма, С. Розума) представлено як: суспільний феномен, складне структурно-функціональне та духовно-практичне утворення, яке проявляється на всіх рівнях соціального життя людей; спосіб подолання кризових негативних суспільних явищ і підготовки особистості до включення в соціальні системи; фактор зниження ризику проявів деструктивних тенденцій та гармонізації соціальних відносин.

Мультидисциплінарний характер проблеми адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу доведено з позицій різних наук. Деталізовано підходи до поняття «адаптація» в психології: як властивості людини, яка характеризує її стійкість до умов середовища, виражаючи рівень пристосованості до нього (Л. Виготський, О. Леонт'єв, Д. Ельконін); як руху від пасивного пристосування до побудови системи продуктивної взаємодії особистості і середовища (Г. Балл, Б. Парігін, А. Реан, А. Началджян). Встановлено, що в соціальній психології (Г. Андрєєва, Я. Коломінський, І. Кон, А. Петровський) адаптація означена в площині включення індивіда в різноманітні

суспільні відносини, засвоєння й відтворення соціального досвіду і зв'язків, активного перетворення середовища.

Узагальнення теоретичних підходів дозволило розглядати *адаптацію* як входження особистості в нове для неї предметне та соціальне середовище, становлення її як активно функціонуючої складової, об'єкта і суб'єкта відносин цього середовища.

Соціальна адаптація (за О. Безпалько, М. Лукашевичем, І. Миговичем) визначена як процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Зазначено, що провідну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини, який розглядається як рівень можливостей особистості увійти в нові умови соціального середовища.

За підходами дослідників (А. Капської, Л. Міщик, Н. Мирошніченко, С. Савченка, В. Штифурак та ін.) встановлено, що соціально-педагогічна адаптація виступає у двох формах: соціальній і педагогічній. Соціальна адаптація передбачає включення індивіда в загальну систему соціальних відносин і взаємодій у рамках соціального середовища; педагогічна – засвідчує, що умови, в яких знаходиться індивід, для нього є найбільш оптимальними з позиції навчання і виховання.

У дисертації *соціально-педагогічну адаптацію* подано як окремих вид соціальної адаптації, інтеграційний прояв соціального стану молоді людини, який відображає її здатність адекватно пристосовуватись до умов спеціально організованого педагогічного процесу, до людей, подій, вчинків, навчання, трудової діяльності, що забезпечує регулювання поведінки відповідно до потреб особистості та умов соціального середовища.

Соціально-педагогічну адаптацію студентів з обмеженими можливостями визначено (на підставі праць В. Семиченко, Л. Міщик, Н. Мирошніченко та ін.) як педагогічно організований цілісний процес накопичення ними досвіду діяльності, в результаті якого відбувається їх активне включення до безбар'єрного середовища, прийняття соціально-позитивних моделей і стратегій поведінки, розвиток їх компенсаторних можливостей, особистісного та професійного потенціалу.

На основі характеристик Т. Комар, О. Польовик, М. Чайковського, О. Чиханцової та пілотного опитування 60 студентів з обмеженими можливостями виявлено складові *соціально-психологічного портрету студентів з обмеженими можливостями*. Ціннісні орієнтири на здоров'я, друзів, любов, щасливе сімейне життя, життєву мудрість. *Мотиваційні прояви* – постійна потреба в схваленні дій; низька самооцінка та рівень домагань; постійне невдоволення собою, зневіра у власних силах, мотивація уникнення неуспіху. *Ставлення до інших* – утриманські ставлення, егоцентризм, підвищена вимогливість до інших разом з очікуванням від них поблажливого ставлення до себе. *Емоційні прояви* – тривожність, емоційна збудливість; почуття самотності; невпевненість у собі. *Вольові прояви* – відсутність ініціативи, пасивність, висока залежність від впливу середовища, від думки оточуючих; невміння здійснювати саморегуляцію власної діяльності та поведінки; безсилля перед навчальними та виховними завданнями. *Поведінкові прояви* – показна веселість, демонстрація байдужості до дій та висловлювань

інших; підвищена сором'язливість; побоювання встановлювати нові контакти; задоволення з приводу чужих невдач та поразок; низька працездатність; низька активність у громадському студентському житті.

У розділі (за підходами В. Беха, В. Жукова, Н. Хазратова, С. Яшник та ін.) охарактеризовано соціалізуючі впливи вищого навчального закладу як середовища адаптації студентської молоді. Освітнє середовище (за С. Тарасовим) представлено як систему впливів і умов формування особистості, можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні. *Умови вищого навчального закладу* визначено нами як педагогічно організовану, особистісно-орієнтовану форму соціально-педагогічної взаємодії студентів, викладачів та освітнього середовища вищого навчального закладу, що сприяє професійній та особистій самореалізації студентів.

Охарактеризовано (за І. Зверевою та Л. Міщик) *фактори успішності соціально-педагогічної адаптації студентів до умов вищого навчального закладу*: позитивне ставлення студентів до обраної професії; рівень підготовки абітурієнта до навчання у вищому навчальному закладі; усвідомлення необхідності засвоєння визначеного обсягу знань для одержання професійної освіти; потреба в самоосвіті; уміння застосовувати свої знання на практиці; задоволення міжособистісними відносинами у студентській групі тощо.

Представлено положення про те, що стан дезадаптації таких студентів виникає вже на самому початку входження їх у середовище вищого навчального закладу. Тому цільовою групою дослідження умов соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями обрано студентів саме першого та другого курсів навчання.

Визначено *особливості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу*. До них належать такі особливості: соціального становлення (подолання соціальної незрілості, інфантилізму, проблем у виборі стратегії самореалізації); навчальної адаптації (ускладнення в пристосуванні до нових видів навчального процесу, режиму дня, набутті навичок самостійної пізнавальної діяльності, проблеми взаємодії з викладачами); адаптації до студентського колективу (проблеми входження в незнайомий колектив студентської групи, формування нової системи міжособистісних взаємин, відстоювання статусу рівного); адаптації до побутового простору вищого навчального закладу (подолання архітектурних бар'єрів, побутових незручностей); соматичної адаптації (проблеми, пов'язані з відсутністю постійного контролю з боку медичного персоналу, усвідомлення власної відповідальності за збереження здоров'я, подолання перевтоми); особистісної адаптації (подолання синдрому інвалідизуючого дефекту, акцентуацій, страхів, нормалізація самооцінки); професійної адаптації (вагання в правильності професійного вибору, пристосування до вимог майбутньої професії, усвідомлення компенсаторних можливостей та ресурсів майбутньої професії).

Соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу визначена як педагогічно організований цілісний процес оптимального пристосування студентів з обмеженими можливостями (в мотиваційному, змістовому, ресурсному, компенсаторному

аспектах) до соціального середовища вищого навчального закладу, засвоєння ними досвіду навчальної діяльності, прийняття соціально-позитивних моделей особистісної та професійної поведінки.

У другому розділі – *«Шляхи реалізації педагогічних умов соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями у вищому навчальному закладі»* – обґрунтовано критерії, визначено показники та виявлено рівні соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; розкрито зміст та процес впровадження педагогічних умов, які забезпечують ефективність соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; здійснено оцінку та аналіз ефективності педагогічних умов забезпечення соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.

Констатувальний етап експериментальної роботи було розгорнуто упродовж 2008–2010 рр. на базі таких вищих навчальних закладів України: Запорізький національний університет, Запорізький національний технічний університет, Класичний приватний університет, Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка, Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка.

Завданнями констатувального експерименту було: здійснити аналіз змісту роботи вищих навчальних закладів за напрямком соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; визначити ставлення студентів до проблеми соціально-педагогічної адаптації осіб з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; розробити критеріальний апарат дослідження; виявити рівні соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; визначити недоліки у процесі соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; обґрунтувати педагогічні умови забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; спрогнозувати завдання експериментальної роботи на формувальному етапі.

У результаті аналізу документації вищих навчальних закладів (планів соціально-виховної роботи, планів кураторів академічних груп) виявлено недостатній рівень висвітлення проблеми адаптації студентів з обмеженими можливостями у змісті соціально-виховної роботи вищих навчальних закладів, простежується майже повна відсутність організаційних форм роботи, спрямованих на підвищення ефективності адаптації студентів з обмеженими можливостями.

За результатами опитування 60 студентів з обмеженими можливостями встановлено, що найбільші труднощі адаптації вони відчують у навчанні, зокрема в процесі планування часу для самостійної підготовки до занять, в аспекті самоорганізації. У результаті опитування нами виявлено, що пристосування до студентського життя для 48 студентів-першокурсників з обмеженими можливостями (80%) обтяжене вищезгаданими проблемами.

Узагальнення теоретичних підходів (Л. Дябел, О. Лебедевої, І. Мільковської, С. Савченка, В. Семиченко, О. Холоденко) та результати пілотного опитування

дозволили визначити *критерії*, за якими проводилася оцінка соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями, та здійснити характеристику їх *показників*: *когнітивний* (пізнавальний інтерес, самостійність; знання освітнього середовища вищого навчального закладу, усвідомлення сутності та переваг майбутньої професії); *емоційно-мотиваційний* (прагнення навчатися у вищому навчальному закладі; ставлення до свого статусу студента та до процесу навчання у вищому навчальному закладі; стабільність емоційних станів); *поведінковий* (гнучкість та мобільність поведінки; уміння використовувати потенціал середовища вищого навчального закладу; комунікативність).

Рівень сформованості показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу трактується як ступінь, частота та постійність прояву даних показників у когнітивних, емоційно-мотиваційних проявах та поведінці студентів з обмеженими можливостями.

Представлено характеристики трьох рівнів сформованості показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу (мінімальний, середній, достатній).

Мінімальний рівень передбачає відсутність чи мінімальність проявів показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями. Показники пристосованості студентів до умов вищого навчального закладу, обізнаності щодо його середовища проявляються рідко, майже непомітно і мають епізодичні прояви. Такі студенти майже не пристосовані до умов, вимог навчально-виховного процесу, їх вирізняє пізнавальна пасивність, зневіра у власних силах, байдужість до обраної спеціальності. Студенти цієї групи емоційно нестабільні, часто проявляють агресивність, тривожність, схильні до показових демонстрацій емоційних станів.

Середній рівень сформованості показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями передбачає ситуативний характер проявів. У студентів, показники яких сформовані на середньому рівні, помітними є прояви мобільності та гнучкості в поведінці, у певних ситуаціях вони демонструють обізнаність щодо середовища вищого навчального закладу, зацікавленість професійно-орієнтованими дисциплінами. Студенти цієї групи не завжди вміють здійснювати саморегуляцію власної діяльності та поведінки. Бажання навчатися у вищому навчальному закладі, визнання себе рівноцінним членом студентського колективу не має постійного характеру, виявляються приблизно в половині випадків.

Достатній рівень передбачає помітність, яскравість та постійність проявів показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями. Таким студентам притаманна свідома, активна позиція, що базується на знаннях освітнього середовища вищого навчального закладу, усвідомленні сутності та переваг майбутньої професії. Ці студенти в поведінці та ставленні керуються суспільно-позитивними мотивами, отримують визнання членів групи. Вони мають достатню кількість міжособистісних контактів, вступають в комунікативну взаємодію на засадах доброзичливості та толерантності. Їхня поведінка вирізняється емоційною стабільністю, позитивним емоційним ставленням до процесу навчання. Студенти цієї групи відчувають задоволення від участі в

навчально-виховному процесі. Вони демонструють широкий спектр умінь користуватися перевагами середовища навчального закладу, прагнуть брати участь у студентському громадському житті, схильні до участі у волонтерській роботі.

Розроблено та впроваджено авторську методіку педагогічного оцінювання рівнів соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями, що містить: авторське анкетування, діагностичні бесіди, ранжування, аналіз результатів творчої діяльності студентів, метод включеного спостереження, метод кластерного аналізу, нарративні методіки, тест загальної емоційної спрямованості особистості К. Роджерса, Р. Даймонда.

Педагогічний експеримент було розгорнуто на базі п'яти вищих навчальних закладів України. У дослідженні взяли участь 658 осіб, з них: 60 студентів з обмеженими можливостями I-III груп інвалідності (30 студентів-інвалідів контрольної групи і 30 студентів-інвалідів експериментальної групи), 524 студентів I-V курсів, що не мають обмежень у здоров'ї, 32 особи – батьки студентів-інвалідів та 42 викладачі.

До контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) груп увійшли 60 осіб (по 30 студентів в кожній): студенти Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка (18 осіб), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (12 осіб), Запорізького національного університету (16 осіб), Запорізького національного технічного університету (6 осіб), Класичного приватного університету м. Запоріжжя (8 осіб).

За результатами констатувального експерименту встановлено, що більшість студентів з обмеженими можливостями знаходяться на середньому рівні соціально-педагогічної адаптації в умовах вищого навчального закладу (56,67% в КГ та 53,33% в ЕГ). Третина учасників продемонструвала мінімальний рівень соціально-педагогічної адаптації (30% в КГ та 30% в ЕГ). Незначна кількість студентів з обмеженими можливостями виявили достатній рівень соціально-педагогічної адаптації (13,33% в КГ та 16,67% в ЕГ).

У розділі окреслено *недоліки, які спостерігаються в процесі соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу*: відсутність цілеспрямованої роботи вищого навчального закладу за напрямом соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; недостатня підготовленість середовища вищого навчального закладу до інтеграції в нього студентів з обмеженими можливостями; відсутність підготовки здорових студентів до співпраці в групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями; необхідність спрямування роботи викладачів на підвищення рівня організації навчально-виховної роботи в групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями; відсутність спеціальної підготовки кураторів академічних груп, де навчаються студенти з обмеженими можливостями, щодо створення сприятливого мікросередовища для адаптації таких студентів; недостатнє включення студентів з обмеженими можливостями в студентську громадську діяльність в умовах вищого навчального закладу.

На підставі аналізу праць (Ю. Богінської, Т. Гребенюк, І. Древіко, Л. Кравчук, В. Церклевич, М. Чайковського та ін.) та вивчення стану проблеми у вищих навчальних закладах обґрунтовано *педагогічні умови забезпечення ефективності*

соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу: спрямування роботи вищого навчального закладу на створення безбар'єрного середовища, сприятливого для періоду соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; підвищення рівня професійної готовності педагогічного колективу до урахування специфіки навчально-виховної роботи в групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями; психолого-педагогічний супровід соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями з боку кураторів академічних груп; створення в академічних групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями, ситуації педагогічного взаємодії та конструктивного співробітництва на засадах толерантності й доброзичливості; організація роботи волонтерів з числа студентів по сприянню адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.

Формувальний експеримент проходив упродовж 2009-2012 рр. У дослідженні на цьому етапі взяли участь 302 особи, з них: 60 студентів з обмеженими можливостями I-III груп інвалідності (30 студентів-інвалідів контрольної групи і 30 студентів-інвалідів експериментальної групи), 168 студентів I-V курсів, що не мають обмежень у здоров'ї, 32 особи – батьки студентів-інвалідів та 42 викладачі.

Спрямування роботи вищого навчального закладу на створення безбар'єрного середовища, сприятливого для періоду соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями, забезпечувалось таким шляхом: проведення круглого столу за участю представників ректорату «Адаптація студентів з обмеженими можливостями у вищому навчальному закладі: проблеми та завдання»; організація зустрічі ректорату зі студентами з обмеженими можливостями, що вступили на перший курс; прийняття рішення про обов'язкову комплексну діагностику студентів першого курсу з обмеженими можливостями (клініко-психологічне обстеження та педагогічна оцінка); корекція початку навчальних занять (з метою забезпечення більш зручного проїзду студентів-інвалідів до навчальних корпусів); узгодження розкладів роботи лабораторій, бібліотек, ресурсних та методичних центрів для студентів з обмеженими можливостями з метою забезпечення зручності користування ними; модернізація роботи бібліотек по задоволенню освітніх потреб студентів з обмеженими можливостями (організована робота студентів з електронними джерелами для глухих і слабочуючих студентів, закуплені спеціальні програми з озвучуванням для сліпих і слабобачущих, обладнана комп'ютерна ресурсна кімната для інвалідів-візочників, хворих на ДЦП); підбору і надання асистентів-консультантів (з призначенням їм зарплати) для супроводу сліпих студентів; розширення персоналу медичних пунктів (із надання медичних консультацій, огляду, рекомендацій щодо лікування і здійснення медичного супроводу в межах вищого навчального закладу); прийняття рішення про оздоровлення (двічі на рік) студентів з обмеженими можливостями в профілакторії.

Підвищення рівня професійної готовності педагогічного колективу до урахування специфіки навчально-виховної роботи в групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями, відбувалося у таких формах роботи, як: організаційний семінар; тренінг; відкриті заняття; майстер-класи тощо.

Упроваджений авторський тренінг для викладачів «Адапуємось до навчання» містив: міні-лекції, обговорення дискусійних питань, кейс-стаді, рольові ігри тощо. У ході підготовки викладачі та куратори змогли усвідомити специфіку навчання студентів з вадами зору, слуху і ДЦП; отримати спільні рекомендації, як-то: розробка опорних конспектів лекцій з виділенням основних інформаційно значущих фрагментів тексту, використання технічних засобів для презентації навчального матеріалу в адаптованому до потреб студентів вигляді: вербальному, візуальному, звуковому, рельєфному, електронному тощо; розробка і впровадження адаптованих форм контролю знань; розробка індивідуальних програм та організація індивідуального графіку навчання (за потребою); оптимізація використання аудіокниг, збільшувальних засобів, можливостей інтерактивної дошки SMART Board тощо.

Психолого-педагогічний супровід соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями з боку кураторів академічних груп став третьою педагогічною умовою. Він передбачив роботу за таким напрямом:

а) робота з орієнтації в умовах університету (екскурсії в бібліотеку, медичний центр, їдальню, спортивний корпус та закріплення помічників у кожному з підрозділів); б) посередницька робота (зустрічі з лікарями студентської поліклініки, представниками студентської соціальної служби, міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управління праці та соціальної політики, керівниками студентських гуртків та спортивних секцій), в) участь студентів з обмеженими можливостями в загальнономіських заходах: фестивалі «Повір у себе», благодійній акції «Милосердя», акції «Рівні можливості для всіх» тощо; г) організація та проведення кураторських годин, бесід («Труднощі, що можна долати разом»; «Допомагаючи іншим, не втрачаючи себе», «Щасливим народжуються чи стають?»), «Толерантність: вимога часу чи моральна категорія?»); д) залучення студентів з обмеженими можливостями до студентської громадської та профспілкової діяльності (представництво та делегування студентів з обмеженими можливостями в студентських сенатах, ректоратах; участь загальнономіських акцій: марафоні «На старт – за здоров'ям!», акції «Серце до серця»; організація надання матеріальної допомоги та оздоровчих путівок, працевлаштування, екскурсійних поїздок, залучення до занять Всеукраїнської школи профспілкового студентського лідера тощо); е) робота кураторів із сім'ями студентів з обмеженими можливостями (формування оптимістичних установок у батьків у формі зборів, бесід, семінарів; надання психолого-педагогічних консультацій (інтернет-поради, пам'ятки для батьків та членів родин, консультаційні дні, стенди, телефонне консультування); надання права безперешкодного перебування батьків на заняттях).

Педагогічна умова створення в академічних групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями, ситуації педагогічного взаємодії та конструктивного співробітництва на засадах толерантності та доброзичливості, упроваджувалась завдяки створенню та зміцненню колективних традицій студентської групи (Дебют першокурсника, святкування Дня студента, Дня Святого Валентина, тощо); упровадженню методики «помічника на день»; організації групових культпоходів (в театри міста, розважальні комплекси, кінотеатри, музеї,

на виставки тощо); організації та проведення групових форм роботи (гра "Speed dating"; Хеллоуїн; новорічна вечірка; вечір романсів до Дня Матері).

Організація роботи волонтерів з числа студентів знайшла своє відображення в таких формах: підготовка студентів-волонтерів з числа однокласників студентів з обмеженими можливостями (семінари, тренінг «Співпраця із студентами з обмеженими можливостями»); допомога студентам з обмеженими можливостями в навчальній діяльності (конспектування і запис домашнього завдання; консультація щодо виконання завдань, допомога на парах, підтримка під час різних форм контролю тощо); транспортний супровід (супровід студентів-візочників та слабобачучих студентів до навчального закладу і додому); домашній патронаж (відвідування студентів з обмеженими можливостями в разі загострення їх хвороби в домашніх умовах, побутова допомога); залучення студентів з обмеженими можливостями до міжособистісного спілкування «Дебат-клуб», «Волонтерські посиденьки»; підготовка та проведення масових форм роботи: благодійної акції «Жити поруч і бути небайдужим», урочистої вуличної ходи «Крокуй поруч з друзями»). Результатом реалізації даної умови стало створення волонтерської групи взаємодопомоги зі складу студентів з обмеженими можливостями «Альтаір».

На *контрольному етапі* експериментальної роботи здійснено: перевірку ефективності педагогічних умов забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; визначення доцільності застосованих форм та методів реалізації педагогічних умов соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; повторне визначення рівнів соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; перевірку вірогідності отриманих результатів та виявлення статистичних помилок; формулювання висновків експериментальної роботи.

Дослідженням на контрольному етапі було охоплено 102 особи, з них: 60 студентів з обмеженими можливостями I-III груп інвалідності (30 студентів-інвалідів контрольної групи і 30 студентів-інвалідів експериментальної групи), та 42 викладачі. Оцінка рівня сформованості показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу відбувалась з використанням методів педагогічної діагностики, що застосовувались на констатувальному етапі. Додатково було використано описи-відзиви студентів на форми роботи та тест-опитувальник «КОЗ».

Оцінка та аналіз експериментальної роботи дозволили засвідчити (табл. 1), що спостерігається суттєва відмінність в динаміці рівнів соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями ЕГ та КГ.

Сумарна різниця у формуванні сукупності показників за трьома критеріями на момент закінчення експериментальної роботи для *достатнього рівня* становить 19,99% (93,32% в ЕГ та 73,33% в КГ). Якщо в контрольних групах проявляється слабка, проте позитивна динаміка на достатньому рівні (+2 особи – 3,33%), то в ЕГ ця динаміка стає помітною (+15 осіб – 50%), що засвідчує успішність експериментальної роботи. Найбільша позитивна динаміка виявлена в показниках поведінкового критерію (63,33%).

Порівняльний аналіз рівнів сформованості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу

Групи	Студенти	Рівні сформованості показників					
		достатній		середній		мінімальний	
		поч.	зак.	поч.	зак.	поч.	зак.
Контрольні	осіб	4	6	17	16	9	8
	%	13,33	20	56,67	53,33	30	26,67
	динаміка	+2 (3,33%)		-1 (3,33%)		-1 (3,33%)	
Експериментальні	осіб	5	20	16	8	9	2
	%	16,67	66,67	53,33	26,67	30	6,66
	динаміка	+15 (50%)		-8 (26,66%)		-7 (23,33%)	

Більш наочно різницю у сформованості рівнів соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями ЕГ та КГ представлено на рис.1.

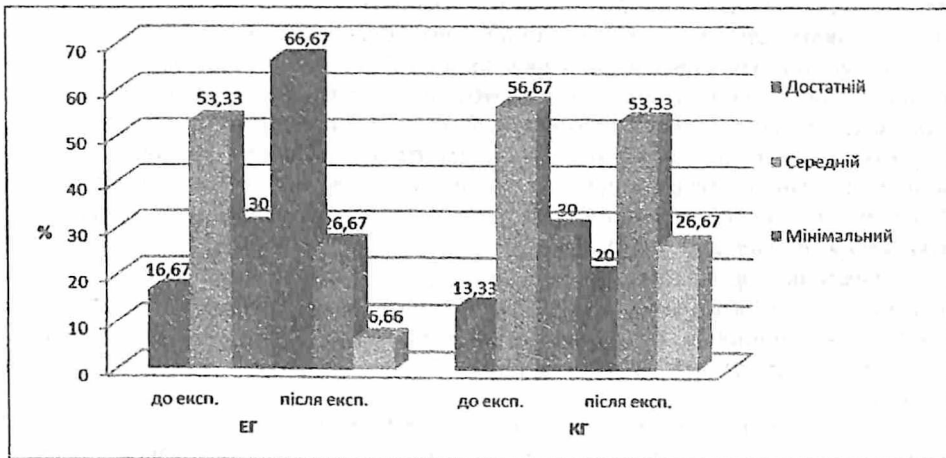

Рис.1. Рівні соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями ЕГ та КГ (до початку та по закінченню експерименту) у %.

Упровадження педагогічних умов соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу найбільше сприяло розвитку таких показників, як: усвідомлення сутності та переваг майбутньої професії; прагнення навчатися у вищому навчальному закладі та комунікативність.

Отримання статистичного підтвердження гіпотез за t-критерієм Стьюдента і F-критерій Фішера дозволило засвідчити вірогідність результатів та зробити висновок про ефективність впроваджених нами педагогічних умов для підвищення рівня соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу і сформулювати висновки до роботи.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання наукової проблеми соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу, що відображено в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов забезпечення ефективності реалізації навчально-виховного процесу за даним напрямком. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Проаналізовано ступінь дослідженості проблеми адаптації студентів з обмеженими можливостями у педагогічній теорії та практичній діяльності вищих навчальних закладів України. *Адаптацію* визначено як входження особистості в нове для неї предметне та соціальне середовище, становлення її як активно функціонуючої складової, об'єкта і суб'єкта відносин цього середовища. *Соціальна адаптація* представлена як процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграції особистості в соціальні групи з метою діяльності щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. *Соціально-педагогічну адаптацію* подано як окремий вид соціальної адаптації, інтеграційний прояв соціального стану молодшої людини, який відображає її здатність адекватно пристосовуватись до умов спеціального організованого педагогічного процесу, до людей, подій, вчинків, навчання, трудової діяльності, що забезпечує регулювання поведінки відповідно до потреб особистості та умов соціального середовища. *Соціально-педагогічну адаптацію студентів з обмеженими можливостями* визначено як педагогічно організований цілісний процес накопичення ними досвіду діяльності, в результаті якого відбувається їх активне включення до безбар'єрного середовища, прийняття соціально-позитивних моделей і стратегій поведінки, розвиток їх компенсаторних можливостей, особистісного та професійного потенціалу.

2. У дисертації розкрито сутність та визначено *особливості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями* в умовах вищого навчального закладу, а саме особливості: соціального становлення (подолання соціальної незрілості, інфантилізму, проблем у виборі стратегії самореалізації); навчальної адаптації (ускладнення в пристосуванні до нових видів навчального процесу, режиму дня, набутті навичок самостійної пізнавальної діяльності; проблеми взаємодії з викладачами); адаптації до студентського колективу (проблеми входження в незнайомий колектив студентської групи, формування нової системи міжособистісних взаємин, відстоювання статусу рівного); адаптації до побутового простору вищого навчального закладу (подолання архітектурних бар'єрів, побутових незручностей); соматичної адаптації (проблеми, пов'язані з відсутністю постійного контролю з боку медичного персоналу, усвідомлення власної відповідальності за збереження здоров'я, подолання перевтоми); особистісної адаптації (подолання синдрому інвалідизуючого дефекту,

акцентуацій, страхів, нормалізація самооцінки); професійної адаптації (вагання в правильності професійного вибору; пристосування до вимог майбутньої професії, усвідомлення компенсаторних можливостей та ресурсів майбутньої професії). *Соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу* представлена як педагогічно організований цілісний процес оптимального пристосування студентів з обмеженими можливостями (в мотиваційному, змістовому, ресурсному, компенсаторному аспектах) до соціального середовища вищого навчального закладу, засвоєння ними досвіду навчальної діяльності, прийняття соціально-позитивних моделей особистісної та професійної поведінки.

3. Обґрунтовано *критерії та показники* соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу: *когнітивний* (пізнавальний інтерес, самостійність; знання освітнього середовища вищого навчального закладу, усвідомлення сутності та переваг майбутньої професії); *емоційно-мотиваційний* (прагнення навчатися у вищому навчальному закладі; ставлення до свого статусу студента та до процесу навчання у вищому навчальному закладі; стабільність емоційних станів); *поведінковий* (гнучкість та мобільність поведінки; уміння використовувати потенціал середовища вищого навчального закладу; комунікативність). Представлено характеристики трьох *рівнів* сформованості показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу (мінімальний, середній, достатній). Мінімальний рівень передбачає відсутність чи мінімальність проявів показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями. Середній рівень сформованості показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями передбачає ситуативний характер проявів. Достатній рівень передбачає помітність, яскравість та постійність проявів показників соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями. В ході констатувального етапу за допомогою використання авторської методики педагогічного оцінювання виявлено рівні соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу. Встановлено, що в більшості студентів з обмеженими можливостями простежується середній рівень соціально-педагогічної адаптації в умовах вищого навчального закладу (56,67% в КГ та 53,33% в ЕГ). Третина учасників продемонструвала мінімальний рівень соціально-педагогічної адаптації (30% в КГ та 30% в ЕГ). Незначна кількість студентів з обмеженими можливостями виявили достатній рівень соціально-педагогічної адаптації (13,33% в КГ та 16,67% в ЕГ).

4. Виявлено *недоліки* у процесі соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу, а саме: відсутність цілеспрямованої роботи вищого навчального закладу за даним напрямом; недостатність готовності середовища вищого навчального закладу до інтеграції в нього студентів з обмеженими можливостями; відсутність спеціальної підготовки кураторів академічних груп; недостатнє включення студентів з обмеженими можливостями в студентську громадську діяльність в умовах вищого навчального закладу. На підставі виявлених недоліків *визначено педагогічні умови*

забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу: спрямування роботи вищого навчального закладу на створення безбар'єрного середовища, сприятливого для періоду соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; підвищення рівня професійної готовності педагогічного колективу до урахування специфіки навчально-виховної роботи в групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями; психолого-педагогічний супровід соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями з боку кураторів академічних груп; створення в академічних групах, де навчаються студенти з обмеженими можливостями ситуації педагогічного взаємодії та конструктивного співробітництва на засадах толерантності та доброзичливості; організація роботи волонтерів з числа студентів по сприянню адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.

5. У практику навчально-виховної роботи вищих навчальних закладів України *упроваджено педагогічні умови* забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу. *Спрямування роботи вищого навчального закладу на створення безбар'єрного середовища* забезпечувалося такими напрямками та формами роботи: круглі столи, зустрічі з представниками адміністрації; комплексна діагностика адаптаційних процесів; корекція режиму та розкладів університетських підрозділів; контроль за наданням асистентів-консультантів; розширення персоналу вузівських медичних пунктів; оздоровлення в профілакторії; модернізація роботи бібліотек тощо. За підтримки благодійних фондів та залучення спонсорських коштів закуплено та передано інвалідні крісла-коляски; здійснено безкоштовне діагностичне обстеження; відремонтовано пандуси, двері, пороги в аудиторіях, побутові приміщення тощо. *Підвищення рівня професійної готовності педагогічного колективу* до урахування специфіки студентів з обмеженими можливостями відбувалося шляхом організації та проведення: організаційного семінару; авторського тренінгу «Адапуємось до навчання»; відкритих занять; майстер-класів тощо. *Психолого-педагогічний супровід соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями з боку кураторів академічних груп* передбачав: роботу по орієнтації в умовах університету та закріплення помічників у кожному підрозділі; посередницьку роботу; кураторські години; залучення студентів до громадської діяльності; роботу із сім'ями студентів з обмеженими можливостями тощо. Виконання умови *створення в академічних групах ситуації педагогічного взаємодії та конструктивного співробітництва* здійснювалось шляхом: створення та зміцнення колективних традицій студентської групи; запровадження методики «помічника на день»; організації групових культурпоходів, форм дозвоільової роботи тощо. Умова *організації роботи волонтерів з числа студентів* знайшла експериментальне впровадження в таких формах: підготовка студентів-волонтерів (семінари, тренінг «Співпраця із студентами з обмеженими можливостями»); допомога в навчальній діяльності; транспортний супровід; домашній патронаж; залучення студентів з обмеженими можливостями до міжособистісного спілкування; створення волонтерської групи взаємодопомоги зі складу студентів з обмеженими можливостями «Альтаір».

6. Здійснено перевірку ефективності педагогічних умов забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу. Оцінка та аналіз експерименту дозволили засвідчити, що спостерігається суттєва відмінність в динаміці рівнів соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями ЕГ та КГ. Сумарна різниця в формуванні сукупності показників за трьома критеріями на момент закінчення експериментальної роботи для достатнього рівня становить 19,99% (93,32% в ЕГ та 73,33% в КГ). У контрольних групах проявляється слабка, проте позитивна динаміка на достатньому рівні (+2 особи – 3,33%). В ЕГ ця динаміка стає помітною (+15 осіб – 50%), що засвідчує успішність експериментальної роботи. Найбільша суттєва динаміка визначена в показниках поведінкового критерію (63,33%). Упровадження педагогічних умов соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу найбільше сприяло розвитку таких показників, як: усвідомлення сутності та переваг майбутньої професії; прагнення навчатися у вищому навчальному закладі та комунікативність. Отримання статистичного підтвердження гіпотез за t-критерієм Стьюдента і F-критерій Фішера дозволило засвідчити вірогідність результатів та зробити висновок про ефективність впроваджених педагогічних умов забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу.

Проблема соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу не вичерпується проведенням дисертаційним дослідженням. Перспективними напрямками дослідження порушеної проблеми можуть стати: визначення та профілактика особливостей дезадаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу; виявлення особливостей соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями, що навчаються на різних спеціальностях; характеристика студентської волонтерської діяльності як чинника соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Гладіш М. О. Соціалізація особистості студента в умовах трансформації суспільства / М. О. Гладіш // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – Випуск № 2. – С.45-52.
2. Гладіш М. О. Соціально-педагогічна діяльність ВНЗ як умова адаптації студентів з особливими потребами у соціалізації / Л. І. Міщик, М. О. Гладіш // Вісник Черкаського національного університету : зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ, 2008. – Випуск №122. – С.94-98.
3. Гладіш М. О. Соціально-педагогічна адаптація молоді з обмеженими можливостями в процесі інтегративного навчання / М. О. Гладіш // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – Випуск № 1. – С.70-74.

4. Гладиш М. О. Соціально-педагогічні технології адаптації студентів з особливими потребами в процесі інтегративного навчання / М. О. Гладиш // Вісник Черкаського національного університету : зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ, 2009. – Випуск №124. – С.48-53.

5. Гладиш М. О. Підготовка фахівців до роботи із студентами з обмеженими можливостями / М. О. Гладиш // Вісник Ніжинського державного університету : зб. наук. статей. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – Випуск № 6. – Частина 1. – С.111-113.

6. Гладиш М. О. Наукові підходи до проблеми адаптації студентів з обмеженими можливостями / М. О. Гладиш // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Випуск 17, Ч-2. – Київ – Ів.-Франківськ : Вид-во «Бойчук А. Б.», 2013. – С. 165-172.

7. Гладиш М. О. Педагогічні умови соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в інтегративному освітньому середовищі / М.О. Гладиш // Zbiór raportów naukowych. Teoria i praktyka-znaczenie badań naukowych. (29.07.2013 – 31.07.2013) – Lublin : Wydawca: Sp. z o. o. “Diamond trading tour”, 2013. – С.21-24.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Гладиш М. О. Соціально-педагогічна адаптація студентів з особливими потребами як напрям соціально-педагогічної діяльності ВНЗ / М. О. Гладиш // Розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти у контексті Болонського процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Ялта, 5-6 березня 2008 року. – Ялта : РВВ КГУ, 2008. – Ч.1. – С.91-93.

9. Гладиш М. О. Соціально-педагогічні технології адаптації студентів з особливими потребами в процесі інтегративного навчання / М. О. Гладиш // Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально-педагогічній роботі : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. – Черкаси, 2009. – С. 47-52.

10. Гладиш М. О. Технології соціально-педагогічної адаптації студентів з особливими потребами в умовах ВНЗ / М. О. Гладиш // Збірник тез студентів, аспірантів та викладачів ЗНУ. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – 332.

11. Гладиш М. О. Підготовка фахівців до роботи із студентами з обмеженими можливостями / М. О. Гладиш // Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 5-7 листопада 2009 року. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 42-44.

12. Гладиш М. О. Особливості адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах ВНЗ / М. О. Гладиш // Збірник матеріалів університетської наук.-практ. конф. студентів та молодих учених [«Молода наука-2010»]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – С. 293-295.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Гладиш М. О. Професійна соціалізація студентів у сучасному українському суспільстві / М. О. Гладиш // Збірник тез наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених 2007 р. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – С. 224-227.

14. Гладийш М. О. Умови адаптації модульно-рейтингової системи в українських вузах / М. О. Гладийш // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України»], (20-22 вересня 2007 р., м. Ялта). – 36. статей: Ч.2. – Ялта : РВВ КГУ, 2007. – С. 38-41.

АНОТАЦІЇ

Гладийш М.О. Соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, МОН України, Київ, 2013.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі соціально-педагогічної адаптації осіб з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу. В роботі визначено та експериментально впроваджено педагогічні умови забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу. Обґрунтовано особливості соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями; уточнено складові соціально-психологічного портрету таких студентів; визначено фактори успішності соціально-педагогічної адаптації до умов вищого навчального закладу.

Визначено критерії, показники і рівні соціально-педагогічної адаптації студентів з особливими потребами. Розроблено тренінг для викладачів «Адаптуємось до навчання» і тренінг для волонтерів «Співпраця із студентами з обмеженими можливостями».

Розроблено методичні рекомендації для викладачів інтегративних груп щодо проведення академічних занять та кураторів щодо соціально-виховних заходів у навчальній та позанавчальній діяльності.

Ключові слова: соціальна адаптація, соціально-педагогічна адаптація, соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями, умови вищого навчального закладу, соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу, педагогічні умови забезпечення ефективності соціально-педагогічної адаптації студентів з обмеженими можливостями.

Гладыйш М. А. Социально-педагогическая адаптация студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова МОН Украины, Киев, 2013.

Диссертационное исследование посвящено проблеме социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения. В диссертации охарактеризовано факторы успешности социально-педагогической адаптации студентов к условиям высшего

учебного заведения: позитивное отношение студентов к выбранной профессии; уровень подготовки абитуриента к обучению в высшем учебном заведении; осознание необходимости усвоения определенного объема знаний для получения профессионального образования; потребность в самообразовании; умение использовать свои знания на практике; удовлетворенность межличностными отношениями в студенческой группе и т.д.

Выделены недостатки, которые наблюдаются в процессе социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения: отсутствие целенаправленной работы высшего учебного для социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями; недостаточная подготовленность среды высшего учебного заведения к интеграции в неё студентов с ограниченными возможностями; отсутствие подготовки здоровых студентов к сотрудничеству в группах, где обучаются студенты с ограниченными возможностями; необходимость направления работы преподавателей на повышение уровня организации учебно-воспитательной деятельности в группах, где обучаются студенты с ограниченными возможностями; отсутствие специальной подготовки кураторов академических групп, где обучаются студенты с ограниченными возможностями, для создания благоприятного микроклимата для адаптации таких студентов; недостаточное включение студентов с ограниченными возможностями в студенческую общественную деятельность в условиях высшего учебного заведения.

Социально-педагогическая адаптация студентов с ограниченными возможностями определена как педагогически организованный целостный процесс накопления ими опыта деятельности, в результате которого происходит их активное включение в безбарьерную среду, принятие социально-положительных моделей и стратегий поведения, развитие их компенсаторных возможностей, личностного и профессионального потенциала.

Социально-педагогическая адаптация студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения представлена как педагогически организованный целостный процесс оптимального приспособления студентов с ограниченными возможностями (в мотивационном, содержательном, ресурсном, компенсаторном аспектах) к социальной среде высшего учебного заведения, усвоение ими опыта учебной деятельности, принятие социально-позитивных моделей личностного и профессионального поведения.

Определены критерии (когнитивный, эмоционально-мотивационный, поведенчески-деятельностный), их показатели и выявлены уровни (достаточный, средний, минимальный) социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения.

В практику учебно-воспитательной работы высших учебных заведений Украины внедрено педагогические условия обеспечения эффективности социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения: направленность работы вуза на создание безбарьерной среды; повышение уровня профессиональной готовности педагогического коллектива к учету специфики учебно-воспитательной работы в группах, где обучаются студенты с ограниченными возможностями; психолого-

педагогическое сопровождение социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями со стороны кураторов студенческих групп нового набора; создания в академических группах ситуации педагогического взаимодействия и конструктивного сотрудничества; организация работы волонтеров из числа студентов.

Практическое значение полученных результатов заключается в разработке и внедрении в учебно-воспитательный процесс высших учебных заведений: тренинговых программ по подготовке преподавателей к работе со студентами с ограниченными возможностями «Адаптируемся к обучению» и по подготовке волонтеров к сопровождению студентов с ограниченными возможностями «Сотрудничество со студентами с ограниченными возможностями»; методического обеспечения процесса социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями (методические рекомендации, программы, тематика форм работы).

Ключевые слова: социальная адаптация, социально-педагогическая адаптация, социально-педагогическая адаптация студентов с ограниченными возможностями, условия высшего учебного заведения, социально-педагогическая адаптация студентов с ограниченными возможностями в условиях высшего учебного заведения, педагогические условия обеспечения эффективности социально-педагогической адаптации студентов с ограниченными возможностями.

Mariya A. Gladysh. Social-pedagogical adaptation of students with disabilities in conditions of higher institutes of education. – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree of Pedagogical Sciences. Speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – National M.P. Dragomanov Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2013.

In the dissertation the problem of social-pedagogical adaptation of students with disabilities in conditions of higher institutes of education is analyzed; theoretical analysis of modern approaches to the decision of problems of social-pedagogical adaptation is given; the present problems of realization of pedagogical conditions for students with disabilities are exposed.

The criteria, rates and levels of social-pedagogical adaptation of students with disabilities are determined. The trainings for tutors and volunteers are worked out.

The complex of pedagogical conditions, volunteers' activity and different kinds of supports which provide the increasing of the efficacy of disable students' adaptation were grounded and proved experimentally.

The methodical recommendations for the tutors of the groups of integration and the higher institutes' of education administrations were elaborated.

Keywords: social adaptation, social-pedagogical adaptation, social-pedagogical adaptation of students with disabilities, conditions of higher institutes of education, pedagogical conditions for ensuring the efficiency of social-pedagogical adaptation of students with disabilities.

Підписано до друку 18.11.2013. Формат 60 x 90/16. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Умови. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 329.

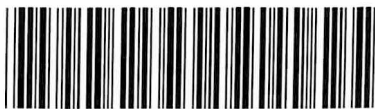

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2952 від 30.08.2007

НБ НПУ

100182550

